

ПРОБЛЕМА ІНТЕЛІГЕНЦІЇ В УКРАЇНСЬКІЙ ДРАМАТУРГІЇ

ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ СТОЛІТТЯ

Тема інтелігенції в українській драматургії ХІХ століття є важливим об'єктом дослідження. До цієї проблеми зверталися літературознавці З.Мороз, Л.Мороз, О.Ставицький, О.Засенко, А.Погрібний, Л.Дем'янівська та ін. Завдання даної статті дати порівняльно-типологічний аналіз творів про інтелігенцію “На громадській роботі” Б.Грінченка, “Не зрозуміли” Д.Марковича, “Понад Дніпром” І.Карпенка-Карого, “Конон Блискавиченко” М.Кропивницького. Акцентується увага на еволюції образів героїв-інтелігентів.

До проблеми інтелігенція – народ зверталися цілий ряд українських драматургів ХІХ століття – Михайло Старицький, Іван Карпенко-Карий (І.Тобілевич), Марко Кропивницький, Олена Пчілка, Іван Франко, Дмитро Маркович. Безперечно, кожен з названих авторів репрезентував по-своєму цю тему. Визначний письменник, учений, просвітник Б.Грінченко вказував, що відомі тогочасні обставини вимагали працювати для народу, освічувати його. “Просвіта має задля безправних народів є питанням першорядної ваги, а в деякі історичні моменти питанням, що може переважувати всі інші, забирати всі сили, які зостаються після задоволення неминучих вимог нашого фізичного існування” [8, с.44]. Митець вважав, що інтелігенції треба знати народ, але так само народові треба знати інтелігенцію. Лише при такій умові “швидко зникне та сумна поміж них невіра, яка так страшно гальмує тепер поступ народного розвитку. Через те, що більше буде зрозумілих народові творів, які виясняли б йому життя інтелігенції, то буде ліпше” [3, с.591].

Образи інтелігентів-народолюбців виведено в багатьох драмах вітчизняних авторів. Це Чубань (“Не судилось” М.Старицького), Горнов (“Доки сонце зійде, роса очі виїсть” М.Кропивницького), Стасенко і Голуб (“Світова річ” Олени Пчілки), Вільхівський (“Нахмарило” Б.Грінченка).

Під впливом суспільних умов спостерігається еволюція образу героя. Для народників стала вже неприйнятною практика “малих справ”, тому й беруться вони за організацію більш перспективних заходів. Ліберальні народники великого значення надавали різним формам кооперації. Аналіз пореформеного стану селянського господарства, здійснений П.Чубинським, підтверджував напівкріпосницький характер реформи. На думку П.Чубинського, необхідно було надати селянам кредити шляхом створення ощадно-позичкових товариств, при цьому велика роль відводилася інтелігенції. Відомим представником народництва був і М.Левитський, що організував у Херсонській губернії ряд землеробських, ремісничих, споживчих спілок. Ці новації знайшли відгук у творчості І.Карпенка-Карого (“Понад Дніпром”), М.Кропивницького (“Конон Блискавиченко”), Б.Грінченка (“На громадській роботі”, або “Арсен Яворенко”), Д.Марковича (“Не зрозуміли”). Останній з авторів певний час працював на Херсонщині, був знайомий з М.Левитським, що й сприяло появі п'єси. Та й сам Д.Маркович намагався втілити в життя програму народників. Праця на землі завжди приваблювала письменника, а тому при нагоді він заснував власне господарство в селі Михалківцях на Волині, всіляко допомагав селянам, учив їх культурі обробітку ґрунту.

По-різному складалися взаємини Д.Марковича і селян. Коли трапилася трагічна подія – пожежа зруйнувала селянські господарства, - письменник-народолюбець допоміг погорільцям відбудуватись. Але довелось пережити й неприємні хвили, оскільки хтось з односельчан підпалив і садибу Марковичів. Дмитро Васильович на деякий час навіть зневірився в селянстві, але любов до людей перемогла. Вболівання Д.Марковича за долю селян цілком зрозуміле, адже ще замолоду студентом Новоросійського університету ходив на землекопські артілі й працював робітником, приглядався до життя простих людей.

П'єса Д.Марковича “Не зрозуміли”, опублікована в 1894 році в журналі “Зоря” під псевдонімом Дмитро Оленін, присвячена відомому громадському діячеві, економістові-статистику О.Русову. Тематично твір особливо близький до драми Б.Грінченка “На громадській роботі”, або “Арсен Яворенко” (1898). Типологічна спорідненість відчувається на рівні колізії, структури дії, ситуаційному та образному. Перші акти становлять широку експозицію, з'ясована обстановка дії, накреслено характери майже всіх персонажів, завершена і зав'язка колізії. Обидві п'єси починаються ідилічними картинами. Богун – герой комедії “Не зрозуміли” – приїжджає на село, віддає в оренду селянам частину своєї землі, і ті вирощують на ній гарний урожай пшениці, відправляють хліб на продаж. В особистому житті теж ніби все складається щасливо: герой одружується з коханою дівчиною – селянкою Оксаною. Однодумець агронома Олександра Богун – молодий інженер Арсен Яворенко з п'єси Б.Грінченка – береться також за конкретну справу, аби поліпшити умови життя селян. Він дбає про осушення болота, що займає чотири тисячі десятин громадської землі. В ході розвитку колізії обидва герої вступають у конфлікт і не тільки з оточенням, але й з близькими, котрі не поділяють їх поглядів: (Богун – Оксана, Богун - тесть), (Арсен – Ольга, Арсен – Меланія Семенівна).

Цікаво, що драматурги, намагаючись представити нову тему і нового героя, не залишають поза увагою відомий і традиційний любовний трикутник: Арсен – Ольга – Крашевич (“На громадській роботі” Б.Грінченка), Оксана – Богун – Береза (“Не зрозуміли” Д.Марковича). Через непорозуміння у сімейних стосунках обидва герої зневірилися у шлюбі. Характерно, що в обох п'єсах репрезентовані персонажі, які вірять у єдність народу й інтелігенції: Карпо Павленко (“На громадській роботі” Б.Грінченка), Петро (“Не зрозуміли” Д.Марковича), отже скорочується відстань між головними та другорядними дійовими особами. Макроконфлікт і мікроконфлікти проектується й на внутрішній світ героїв. Драматурги намагаються висвітлити морально-етичні проблеми (насамперед проблеми сім'ї, вірності своєму обов'язку, своїй справі).

У п'єсі Б.Грінченка порушено також проблему перевертенства. Так, Назара Підкову, невдачу-поета, за його словами, не сприймають батьки, бо вони селяни, і він пішов шукати освіченіших людей і “такого заняття, щоб міг свій талант виявити”. Типологічно споріднений образ Халимона виведено і в п'єсі “Нахмарило” Б.Грінченка (як і постать Романа Сиваша в диалогії “Серед темної ночі”, “Під тихими вербами”).

На драматургічній техніці п'єс позначилося переконливе зображення пристрастей і переживань Марковича-прозаїка. Емоції персонажів найчастіше виливаються в монологів-сповідях та діалогах евклідового типу, що передбачають лідерство формальне і фактичне (діалог Ольги та Арсена). Головні герої в обох п'єсах, а вони, безперечно, представляють ідеал письменників, у ході розвитку дії проходять мікроеволюцію. Перед ними постає дилема: з ким бути, яку зайняти життєву позицію.

Реалістично вмотивованішим і більш викінченим психологічно постає перед нами образ Арсена Яворенка. Не зважаючи на тяжкі перипетії в особистому і громадському житті, він оптимістично

дивиться в майбутнє: “Дак коли так, то будемо знов робити! Всю громаду на роботу. До діла!” [2, с.586]. Богун, поставлений перед проблемою вибору між життям і смертю, вибирає останню, бо вже зневірився в своїй місіонерській діяльності для села, розчарувався в собі. Сумніви мучать героя, що яскраво передано автором у монолозі:

“Богун. Тепер кінець. Громада не вірить мені, усі думають, що я ошукав їх, обікрав. Я... я... обікрав! А тепер? Тепер ніхто не дасть віри, що пшениця потонула, тепер я в їх очах злодій, украв, продав пшеницю. Господи! Кінець. Будем зводити усе, чисто усе до сього кінця. Що ж зробив я і що робити? Треба холодно, по порядку. Найперше, не треба збиватись, а то зараз афект наступить, і тоді, божевільний, катзна-що зробиш. Перше, що зробив? Оженився. Загубив життя Оксани. Добре. Далі. А головне – тихенько. Вдруге, не бачив, не чув, як любив Олену, як вона мене любила. (Гаряче, пильно). Третє – Петрові не дав науки, не дав сили, а вдарив на його серце, не давши розвою етичному ідеалові, згубив Петра і його сім’ю... Четверте – ідею братерства, поважання до інтелігентного чоловіка, поважання народа до науки не вмів провести. Яка була віра у людей – і тую своїм життям, своєю невмілою працею згубив навіки... Усі... Усі відхилились від мене, і я один, один на розпутті! Що ж в мене зосталось? Віра в свої сили? Немає її, немає сили!.. Що ж мені робити, що ж? Одно тільки... Заснути-умерти. І умерти хутко, зараз...” [7, с.159].

За характером порушуваних проблем п’єсу “Не зрозуміли” Д.Марковича можна кваліфікувати як соціально-психологічну. Тут доречно згадати про заголовок, що є досить влучним. Він наочно характеризує як головну конфліктну ситуацію, так і мікроконфлікти між дійовими особами (Богун і Оксана, Богун і Береза, Богун і селяни). В цьому вбачаємо вплив корифеїв українського театру (“Не судилось” М.Старицького, “Дай серцеві волю, заведе в неволю”, “Доки сонце зійде, роса очі виїсть” М.Кропивницького).

П’єси І.Карпенка-Карого “Понад Дніпром” (Драматичні картини в 5 одмінах,1897) та М.Кропивницького “Конон Блискавиченко” (Малюнки сільського руху в 4 діях,1902) близькі в ідейно-тематичному плані до творів “На громадській роботі” Б.Грінченка та “Не зрозуміли” Д.Марковича. Жанрове визначення п’єс зумовлене змінами в структурі драм. Конфлікт творів різноплановий (соціальний переплітається з моральним та побутовим) – стосунки між Тетяною та Юрком; Тетяною, свекрухою та свекром (“Конон Блискавиченко”).

Помітна тенденція до зростання кількості дійових осіб (артільники в обох п’єсах), масових сцен, які автори вдало компонують, звертаючись до звичайних прийомів спілкування. Тема, започаткована одним персонажем, розкривається в репліках інших дійових осіб.

“Левко. Я за нього не потягну руки, хоч він і син мені, я за громаду цілком.

Гаврило. І я, і я, хоч він і племінник мені!

Докія. А щодо невістки!

Левко (грізно). Мовчи! І щоб ви знали, що я намітив зараз оце накласти на віз конопель і везти до річки.

Гаврило. І я, і я!

Всі. І ми з вами!” [6, с.267].

Певні відмінності наявні в системі персонажів та їх трактуванні. Головні герої драм – Мирон Серпокрил (“Понад Дніпром”) і Конон Блискавиченко (“Конон Блискавиченко”) – організатори

артілей на селі, представники народу. В образі Мирона Серпокрила І.Карпенко-Карий виводить нову людину, що йде на боротьбу з старим лихом, з тим укладом, у якому “споконвіку в корені лежить неправда” [4, с.183]. Мирон організовує навколо себе людей, згуртовує їх, запалює новими ідеями. Тож по його смерті справа героя буде продовжена. “Великий твій дух буде з нами, поки ми живі. Перед прахом твоїм клянуся все життя моє віддати на служіння твоїй ідеї” [5, с.167].

У творах зображені також постаті батьків – темних селян, які не відразу розуміють своїх синів. Спостерігаються певні новації в створенні жіночих образів. Попередня драматургія в основному репрезентована класичними жіночими образами, започаткованими ще ліричною “Наталкою Полтавкою” І.Котляревського. Зрозуміло, що письменники в міру свого таланту модифікували цей образ. Пригадаємо Ульяну з “Сватання на Гончарівці” Г.Квітки-Основ’яненка, образи жінок з маловідомих п’єс – Марусю з “Чорноморського побиту” Я.Кухаренка, Любку з однойменного твору П.Котлярова, Любку з “Івана на Купала” С.Шерепері (Писаревського), а також чудові постаті Галі з “Назара Стодолі” Т.Шевченка, Анни з “Украденого щастя” І.Франка. В основному це образ скривдженої жінки. Героїчні характери жінок-патріоток відтворені М.Костомаровим (“Переяславська ніч”), І.Нечуєм-Левицьким (“Маруся Богуславка”) та ін. У п’єсі “Не зрозуміли” Д.Марковича певною мірою відчувається вплив “Наталки Полтавки” І.Котляревського на образі Оксани. Постаті Берези (“Не зрозуміли”), Харити (“На громадській роботі”), Марії (“Понад Дніпром”), Тетяни (“Конон Блискавиченко”) – якісно нові образи жінок-соратниць. Причому, в п’єсі “Не зрозуміли” відчувається сильне жіноче начало, що превалює над чоловічим. Ця тенденція знайде продовження в драматургії Лесі Українки. Береза – сподвижниця Богуна – глибше, ніж він, розуміє драматизм основної конфліктної ситуації: “Не смерті треба, а жити й жити. Усякий дурень уміє умерти наглою смертю. Не умирати, а жити треба! Ми, люди культурні, вчені, повинні бути приміром людям простим; приміром, наукою, освітою піднімати їх треба угору, а не нам до їх спускатися!.. Жити, жити... Жити треба для рідного краю, для людей...” [7, с.160].

Фінали творів підкреслюють життєвість ідеалів героїв, не зважаючи на смерть одного з них – Мирона (“Понад Дніпром”). Хоча п’єса має ще одну редакцію, в якій подано новий варіант 5 дії, де Мирона обирають членом земства, і перед ним відкриваються широкі можливості для роботи. Характерно, що в п’єсах І.Карпенка-Карого “Понад Дніпром” та М.Кропивницького “Конон Блискавиченко” менше уваги приділяється внутрішньому стану героїв, натомість превалюють їх дії. За жанром ці п’єси можна кваліфікувати як соціально-побутові.

Типовими представлені в творах антигерої – Крашевич, Лапченко (“На громадській роботі” Б.Грінченка), Перцов (“Не зрозуміли” Д.Марковича). У комедії Дмитра Марковича розробляється тема перевертництва (образ Підкови), що порушувалась українськими письменниками А.Свидницьким, І.Нечуєм-Левицьким, М.Старицьким, Б.Грінченком, Панасом Мирним, Іваном Біликом та ін.

Отже, Борис Грінченко, Іван Карпенко-Карий (І.Тобілевич), Марко Кропивницький, Дмитро Маркович творчо продовжили традиції своїх попередників, однак збагачували п’єси новими темами, ситуаціями, образами. Їхні твори цінні для нас реалістичним показом суперечностей доби кінця ХІХ- початку ХХ століття.

Література

1. Васильєва Р.Х. та ін. Історія економічної думки України.- К.: Либідь,1993.
2. Грінченко Б. На громадській роботі // Грінченко Б. Твори: У 2 томах.- К.: Наукова думка,1991.- Т.2.- С.547-586.
3. Грінченко Б. Твори: У 2 томах.- К.: Наукова думка,1991.- Т.2.- 608 с.
4. Єфремов С. Іван Тобілевич // Єфремов С. Літературно-критичні статті.- К.: Дніпро,1993.- С.172-185.
5. Карпенко-Карий І. Понад Дніпром // І.Карпенко-Карий. Твори: У 3 томах.- К.: Державне видавництво художньої літератури, 1960.- Т.2.- С.101-167.
6. Кропивницький М. Конон Блискавиченко // Кропивницький М. Твори: У 6 томах.- К.: Державне видавництво художньої літератури, 1959.- Т.3.- 360 с.
7. Маркович Д. Не зрозуміли // Бувальщина: Комедії. Драми. Діалоги. Водевіль: Українська драматургія другої половини ХІХ – початку ХХ століття: Маловідомі п'єси.- К.: Дніпро,1990.- С.133-160.
8. Погрібний А.Г. Борис Грінченко: Нарис життя і творчості.- К.: Дніпро,1988.- 268 с.

Немченко, Г.В. Проблема інтелігенції в українській драматургії другої половини ХІХ століття / Г. Немченко // Південний архів: зб. наук. праць: філолог. науки. – Херсон: Видавництво ХДУ, 2005. - Вип. XXVII. –С.15-18.